

Borsa Gedeon

A „REGGELI ÉNEKLÉSEK” ÉS KÁLMÁNCSEHI SÁNTA MÁRTON

A XVI. századi magyar énekeskönyvek sorában mostanáig talán a legmakacsabbul problematikusnak az a közlés bizonyult, amelyet Ujfalvi Imre nevezetes bibliográfiai áttekintésében 1602-ben adott: „Kálmáncsehi Márton mester (ítélem, hogy azt hívják vulgo Sánta Mártonnak) a keresztyéni gyülekezetekben való reggeli énekléseket, mellyeket primának hívnak, magyarra fordította a psalmusokkal egyetemben. Vannak ebben himnuszok, antifónák, psalmusok, responsoriumok, versiculi, praecationes seu collectae & benedicamus in octavo.”¹ Azóta sem látta senki ezt a munkát, és Kálmáncsehi irodalmi tevékenységének egyetlen sora sem vált eddig ismeretessé.²

Ujfalvi közlését, mint hely és év nélküli XVI. századi nyomtatványt, átvette Szabó Károly,³ míg a szerző személye körüli bizonytalanság alapján Römer Flóris katolikus jellegű énekgyűjteményre gondolt, és szerzőjének Kálmáncsehi Márton váradi kanonokot tartotta.⁴ Papp Gusztáv azonban meggyőzően mutatta ki, hogy Ujfalvi feltételes közlése helyes volt: a szerző a már a harmincas évektől protestáns álláspontot képviselő Kálmáncsehi Sánta Márton, egykori gyulafehérvári kanonok volt.⁵ Ettől kezdve általában elfogadták ennek a korai protestáns kiadványnak egykori létezését.⁶

Nagy volt tehát mind az örömem, mind a meglepetésem, amikor a stuttgarti Württembergische Landesbibliothek egyik kötetében Huszár Gál nevezetes és ugyancsak 1602 óta hiába keresett 1560. évi énekeskönyve⁷ függelékeként, ahhoz hozzányomtatva előkerült ez a másik, Kálmáncsehi-féle munka is.⁸ A nyolcadrét alakú nyomtatvány 40 levél terjedelmű és végén az 1561. évszámot viseli. Ezek alapján bizonyos, hogy a kiadvány már Huszár debreceni tevékenysége során készült el.

A külön címlap nélküli kezdődő mű élén a következő szöveg áll címként: „A keresztyéni gyülekezetben való reggeli éneklések, mellyeket primának hívnak, a Kálmáncsehi Márton mestertől magyarra fordítottat psalmusokkal egyetemben.” Ezt azután nyomban követi is e címben megjelölt, protestáns, reggeli, istentiszteleti liturgia, ami hét részében igazodik a hét napjaihoz, bár ez a szövegben nem olvasható. Mindegyik rész szerkezete lényegében azonos: „hymnus” (H), „antiphona”(A), két „psalmus” (P) (az utolsó két részben csak egy-egy), „responsorium” (R), „versiculus”(V) (e két utóbbi az utolsó három részben elmaradt), két prózában írt „imádság” (I), végül pedig „benedicamus”(B) (ez az utolsó két részből hiányzik). Az egésznek a végén, mintegy toldásként még két himnusz (H) és egy ének (É) áll.

A kötet részletes tartalma a következő:⁹

[Vasárnap:] [1.] a₁ a–a₁ b: Immáron a nap fejvén (H) ♪ – [2.] a₁ b–a₂ a: Téged egynek állapotban (A) ♪ – [3.] a₂ a–a₃ a: Uram a te haragodban ne fedj meg engemet (P) – [4.] a₃ a–a₃ b: Míglen felejtesz el engemet Uram (P) – [5.] a₄ a: Jézus Krisztus, élő Istennek szent fia (R) ♪ – [6.] a₄ b: Támadj fel Úr

¹ RMK. I. 402. előszó. Szövegkiadás: ItK 1957. 374. SCHULEK Tibortól.

² A magyar irodalom története 1600-ig. Bp. (1964). 315.

³ RMK. I. 364.

⁴ MKsz 1879. 89–91.

⁵ Kálmáncsehi Sánta Márton. Bp. 1935. 5–6., 19–20.

⁶ RMNy 70.

⁷ RMNy 160.

⁸ A nyomtatvány bibliográfiai és nyomdatörténeti, ill. a dallamok zenetörténeti ismertetése külön kerül publikálásra: MKsz 1976. 42–60, ill. Magyar Zene 1976. 119–133.

⁹ A további könnyebb hivatkozás végett az egyes részek a kötetben belül elfoglalt helyüknek megfelelő sorszámozást kaptak.

Jézus Krisztus (V) – [7.] a₂b–a₁a: Mindenható és irgalmas Úristen, ki a te mihozzánk való szerelmednek (I) – [8.] a₂a–a₂b: Örök mindenható Úristen, kitől vannak (I) – [9.] a₂b: Örüljünk mi áldottak (B).

[Hétfő:] [10.] a₂b–a₂a: Immár mostan ó Szentlélek (H) ♪ – [11.] a₂a–a₂b: Dicséret legyen teneked Szentháromság (A) ♪ – [12.] a₂b–a₂b: Állj bosszút érettem Uram (P) – [13.] a₂b–a₂a: Úristen, a te nevedért segíts meg engem (P) – [14.] a₂a–a₂b: Gyógyíts meg minket Úristen (R) ♪ – [15.] a₂b: Mi segítségünk vagy te Úristen (V) – [16.] a₂b–b₁a: Örök, mindenható és irgalmas Úristen (I) – [17.] b₁a–b₂a: Örök, mindenható Úristen, ki nekünk azt hagyád (I) – [18.] b₂a–b₂b: Igazságszerető Atya (B) ♪.

[Kedd:] [19.] b₂b–b₂a: Igaz bírót, nagy Úristen (H) ♪ – [20.] b₂b: Dicséret és örök dicsőség legyen (A) ♪ – [21.] b₂a–b₂b: Könyörüljön mirajtunk az Úristen (P) – [22.] b₂b–b₂b: Áldjad én lelkem az Úristent (P) – [23.] b₂b–b₂a: Áldjuk mindnyájan az Úristent (R) ♪ – [24.] b₂a: Könyörülj Úristen mirajtunk (V) – [25.] b₂a–b₂b: Kegyelmes, mindenható Úristen, ki nagy édes szóval (I) – [26.] b₂b–b₂a: Örök, mindenható Úristen, mi urunk Jézus Krisztusnak dicsőséges szent atyja, ki ebben mutatod (I) – [27.] b₂a–b₂b: Felmagasztaljuk a felséges, mindenható Úristent (B) ♪.

[Szerda:] [28.] c₁a–c₁b: Állatoknak megtartója (H) ♪ – [29.] c₁b: Nagy, dicséretes dicsőséget énekeljünk (A) ♪ – [30.] c₂a–c₂a: Énekeljetek az Úrnak új éneket (P) – [31.] c₂a–c₂b: Dicsérjétek Istennek szolgáló urakat (P) – [32.] c₂b–c₂b: Ó boldog Szentháromság (R) ♪ – [33.] c₂b: Minden titkos bűneinkből (V) – [34.] c₂b–c₂a: Kegyes és kegyelmes, mindenható Úristen (I) – [35.] c₂a–c₂a: Úristen, mi mennyei, szerelmes szent atyánk, könyörgünk (I) – [36.] c₂a–c₂b: Áldjuk és felmagasztaljuk (B) ♪.

[Csütörtök:] [37.] c₂b–c₂a: Látod Isten szíveinket (H) – [38.] c₂b: Könyörülj rajtunk nagy Úristen (A) ♪ – [39.] c₂b–c₂b: Dicsérjéd én lelkem az Úristent (P) – [40.] c₂b–d₂b: Dicsérjétek az Urat, mert őneki énekelnünk igen jó (P) – [41.] d₂b–d₂b: Kegyelmes, mindenható Úristen, hálákat adunk te szent felségednek (I) – [42.] d₂b–d₂a: Örök, mindenható Úristen, mi urunk Jézus Krisztusnak dicsőséges szent Atyja, ki hozzánk való akarotodat – [43.] d₂a–d₂b: Jézus Krisztus, kit az Atya váltáságunkra elereszte (B).

[Péntek:] [44.] d₂b–d₂b: Ó felséges, áldott király (H) – [45.] d₂b–d₂a: Áldj meg minket Atya Úristen (A) ♪ – [46.] d₂a–d₂a: Örüljétek igazak az Úristenben (P) – [47.] d₂a–d₂b: Mindenható és irgalmas Úristen, ki az eget és a földet (I) – [48.] d₂b–d₂b: Úristen, mi mennyei, szerelmes, szent Atyánk, a te irgalmasságod (I).

[Szombat:] [49.] d₂b–e₂b: Ó mennyei mi szent Atyánk (H) – [50.] e₂b: Ha te meg nem tartasz Uram (A) ♪ – [51.] e₂a–e₂b: Áldom az Úristent minden időben (P) – [52.] e₂b–e₂b: Hálákat adunk tenéked mindenható Úristen (I) – [53.] e₂b–e₂b: Kegyelmes, mindenható Úristen, hálákat adunk te felségednek (I).

[Függelék:] [54.] e₂b–e₂b: Jövel Szentlélek Úristen, ki Atyával vagy egy Isten (H) – [55.] e₂b–e₂b: Úrnak végvacsorája (H) – [56.] e₂a–e₂b: Szegedi Kis István: Ó mint keseregnek most a keresztyének (É).

Valamennyi antifónához és responsoriumhoz, valamint a himnuszok és benedicamusok egy részéhez, összesen 18 esetben és 78 sornyi terjedelemben, nyomtatott kotta is járul.

A hét napjaira szóló szertartási szövegek beosztása, valamint a hozzájuk fűzött egyetlen utasítás hangsúlyozottan oldja a középkori egyházra jellemző formális feszességet. A hét napjait a kiadvány külön nem jelöli meg, azok szövegét csak egy körzetekből kialakított sorral választja el egymástól. Míg az első négy napnál még mind a kilenc részlet megtalálható,¹⁰ az ötödik napnál az elhagyott responsorium és versiculus helyén – a különben végig magyar nyelvű kiadványban – a következő, nyilván csak a lelkész számára szóló, latin nyelvű utasítás olvasható: „Responsorium petatur ex superioribus quod libuerit cum suo versiculo.” Ez a kötetlenség azután a két utolsó napra szánt szövegrészeknél nem csak a responsorium és versiculus ismételt elhagyásában, hanem egy-egy szoltár és benedicamus mellőzésében is megnyilvánul. Hogy a kiadvány utolsó három levele ne

¹⁰ Egy himnusz, egy antifóna, két szoltár, egy responsorium, egy versiculus, két imádság és egy benedicamus.

maradjon üresen, a legvégére még két himnusz és egy ének került, de ezeknek nincs semmi funkcionális kapcsolatuk az előzőekkel.

Nyomatotott, magyar nyelvű, protestáns graduál, vagyis a templomi szolgálatok kottával ellátott istentiszteleti vezérkönyve,¹¹ mindössze kettő ismeretes: az evangélikus Huszár Gál komjáti kiadványának első kötete 1574-ből¹² és a Gyulafehérvárott jóval később, 1636-ban készült református „Öreg graduál”.¹³ E kettő közül – már csak a korban közelebbi elhelyezkedése miatt is – nyilván Huszár könyvében sejtették felismerni a szakemberek az ismeretlen Kálmáncsehi-féle munka nyomait. Így tett Dézsi Lajos,¹⁴ Csomasz Tóth Kálmán,¹⁵ Varjas Béla¹⁶ és Czeglédy Sándor.¹⁷ Schulek Tibor azután a kérdéssel behatóbban foglalkozva mind a középkori egyház gyakorlata, mind Huszár említett kiadványa felől igyekezett Kálmáncsehi munkáját – példány ismerete nélkül – megközelíteni.¹⁸ Ennek során ezeket írta: „Több jel mutat, hogy Huszár Gál »szent-egyházi szolgálatban való reggeli rendtartása«, vagyis a Graduáljának első 69 levele, sőt talán az első 78 levele, Kálmáncsehi Prima könyvének – esetleg bővített – utányomása.”¹⁹

Az ugyancsak Huszár által megjelentetett és most előkerült szöveg alapján az összevetés elvégezhető volt. Ennek eredményeként megállapítható, hogy a „Reggeli éneklések” 56 szövegrésze közül nem kevesebb, mint 39 valóban szerepel Huszár 1574. évi kiadásában, ráadásul többségükben a Schulek által helyesen kikövetkeztetett módon az első 78 levélen. A viszontlátható, ill. nem található darabok megoszlása és sorrendje azonban meglehetősen összetett, így külön értékelést igényel.

Az első, ami szembeötlik az, hogy a 12 zsoltár közül egyetlen egynek a szövege sem tűnik fel a komjáti kiadásban. Erre azonban világos magyarázatot lehet olvasni magától Huszártól az 1574. évben készült kiadványa első kötetének végén:²⁰ „E könyvben való psalmusokról és egyéb dicséretekről. Miért hogy a psalmusok a diákul való régi translatioban sok helyen igen különböznek a zsidó Bibliában való értelemtől, ez okáért e mi fordításunkban nem a régi translatiot, hanem a zsidó textust követtük. Azért akinek nem mindjártan tetszik, ne siessen addig ítélni (coecus de colore), hanem olvassa meg először a zsidó textust, s ámbátor kárhoytasson azután bennünket. A himnuszokat pedig, antifónákat és egyéb lelki énekeket abbanhagytuk, amiben találunk. Mindezekkel nem ártani, hanem inkább szolgálni akartunk a Krisztus híveinek. Csináljon jobbat, akitől lehet, hogy ne menjen üres kézzel az ítéletre jövő Krisztusnak eleibe.”

Tehát Huszár a zsoltárfordításokat tudatosan lecserélte, míg a többi „lelki énekeket”, vagyis a himnuszokat, antifónákat stb. úgy hagyta, ahogy találta. Kálmáncsehi neve sehol sem szerepel az 1574. évi kötetben. Már Dézsi Lajos felhívta a figyelmet Huszár teljes soraira a zsoltárokból. Ugyanakkor feltűnőnek tartotta, hogy nem írt Kálmáncsehiről, aki pedig ugyancsak graduált szerkesztett.²¹ Észrevételét magáévá tette Horváth János is.²² Csomasz Tóth Kálmán azt tartotta különösnek, hogy Huszár az 1574. évi kötete előszavában nem említette saját, korábbi, 1560. évi énekeskönyvét.²³ A fenti kérdéseket Czeglédy Sándor meggyőzően és a két mű – Huszár Gál első énekeskönyve és a Kálmáncsehi-féle kötet – ismerete nélkül is meggyőzően megválaszolta.²⁴ Huszár fentebb kifogásolt hallgatását egyrészt annak a kornak a szerzői és szerkesztői tevékenységről vallott és a maitól merőben eltérő felfogásával, másrészt az evangélikusok és reformátusok közötti kapcsolat egyre fokozódó rosszabbodásával magyarázta. Huszárnak 1574-ben a Kisalföldön aligha volt érdeke emlékeztetni lutheránus pártfogóit a másfél évtizeddel korábban Melius-nak ajánlott könyvére, amely azután olyan jelentősen hozzájárult a debreceni típusú református énekeskönyvek kialakulásához.

Czeglédy gondolatmenetét most az egyetlen nyomtatvány keretében előkerült két mű – vagyis Huszár énekeskönyve és a „Reggeli éneklések” – ismeretében tovább is lehet vinni. Ha Huszár nem tartotta sem nem szükségesnek, sem nem hasznosnak saját korábbi énekeskönyvére hivatkozni, csak

¹¹ ItK 1970. 346–352. SCHULEK Tibor.

¹² RMNy 353.

¹³ RMK. I. 658.

¹⁴ RMKT VIII. Bp. 1930. 436–437.

¹⁵ Református Egyház 1955. 342.

¹⁶ 2. jegyzet 340.

¹⁷ Studia et Acta Ecclesiastica II. Bp. 1967. 373.

¹⁸ 11. jegyzet.

¹⁹ 11. jegyzet 348. l.

²⁰ yyy, a lap.

²¹ 14. jegyzet.

²² A reformáció jegyében. 2. kiad. Bp. 1957. 263.

²³ A XVI. század magyar dallamai. Bp. 1958. 74.

²⁴ 17. jegyzet 372. l.

azért, mert ez korábban Meliushoz fűződő jó kapcsolatairól tanuskodott, úgy mennyivel inkább jogos volt hallgatnia evangélikus támogatói és hívei előtt Kálmáncsehi Sánta Mártonról, aki Szegedi Kis István és Melius Péter mellett a kálvini tanok legfőbb előharcosának számított az Alföldön. Rádásul módszereiben és álláspontjában még sokkal radikálisabb is volt társainál. Így nevének emlegetése a lutheranizmus hívei számára aligha tűnhetett kívánatosnak.

De nem csupán ez a számító megfontolás lehetett Huszár hallgatásának indítéka. Ő maga is szembefordulhatott a számára ekkoriban nyilván ugyancsak nem vonzóan szélsőséges Kálmáncsehi írásaival. Ezzel is magyarázható, hogy a zoltárfordításokat – név említése nélkül – kihagyta. A most már kézben levő „Reggeli éneklések” szövege alapján azonban megállapítható, hogy Huszár a zoltárokon kívüli „lelki énekek”-et sorra ebből az ő korábbi saját kiadványából is merítette. De miért éppen a zoltárokat hagyta ki? A nyomtatvány címsoraiból („A keresztyéni gyülekezetekben való reggeli éneklések, melyeket primáknak hívnak, a Kálmáncsehi Márton mestertől magyarra fordítottat psalmusokkal egyetemben”) ennek oka könnyen megállapítható: csak a zoltárok fordítása volt Kálmáncsehi munkája, a többi szövegrésztől ezt nem állítja ez a cím!

Ujfalvi fentebb közölt ismertetésének fogalmazása ettől eltérő („... reggeli énekléseket, melyeket primának hívnak, magyarra fordította a psalmusokkal egyetemben...”), amiből úgy tűnik, hogy a kiadvány teljes szövegének fordítása Kálmáncsehitől származik. Czeglédy vetette fel annak lehetőségét, hogy a „Reggeli éneklések” egyes szövegrészeinek fordításában Szegedi Lajosnak is juthatott szerep.²⁵ A debreceni református nagykönyvtárnak 1619-re elkészült Spáczay-graduáljában levő „Antiphonae Ludovicanae” részében levő szövegeknek a most előkerült nyomtatványban található antifónákkal való összevetése után azonban ezt a feltételezést el kell ejteni.

Visszatérve a „Reggeli éneklések” szövegének összetételére az 1574. évi graduáléval, megállapítható tehát, hogy Kálmáncsehi 12 zoltárfordítását Huszár tudatosan kihagyta. Ezzel az 56 szövegrész közül még 44 marad: kilenc himnusz (hét a hét napjaira és kettő a függelékben), hét antifóna, négy responsorium, négy versiculus, öt benedicamus, 14 imádság és egy ének (a függelékben). Ezek közül 39 (nyolc himnusz, hat antifóna, mind a négy responsorium, mind a négy versiculus, négy benedicamus, 12 imádság és az egy ének) szerepel az 1574. évi kötetben, így abból csak mindössze öt szövegrész (egy himnusz [44.], egy antifóna [45.], egy benedicamus [27.] és két imádság [26. és 52.]) hiányzik.

A komjátí kiadásban fellelhető 39 szövegrész nem pontosan a „Reggeli éneklések”-ben elfoglalt helyén található. Az 1574. évi kiadás „A szentegyházi szolgálatban való reggeli rendtartásról” szülő résszel kezdődik. Ennek általános, bevezető szövegei végén²⁶ „Vedd eszedbe” kezdettel figyelmeztetés olvasható a kötet használóihoz, hogy ne értelmezzék fészeken a szertartást, ill. az azok szövegéhez fűzött utasítást. Ez a fentiekben már említett tudatos lazítás azért is szükségesnek látszott, mert Huszár Gál e későbbi nagy graduáljában viszonylag sűrűn és magyarul adott eligazítást a szertartások elvégzésének részleteire. Az ilyen jellegű megjegyzések – az egyetlen és a kihagyást pótló latin figyelmeztetésen kívül – a „reggeli éneklések”-ből teljességgel hiányzanak.

Az 1574. évi kiadás az „Urnapiján, azaz vasárnapon való reggeli dicséret”-kel, azaz a primával, vagyis a „reggeli éneklés”-sel folytatódik.²⁷ A himnusz, az antifóna, a responsorium, a versiculus és a benedicamus, azaz öt rész itt pontosan megegyezik a „Reggeli éneklések” megfelelő szövegével.²⁸ A zoltároknál történt változtatásról a fentiekben már szó volt, így innen már csak a két imádság hiányzik. Ezek közül csak egy található, ráadásul ezt a korábbi kiadás a szerdai napnál közölte.²⁹ A „Hétfőre való reggeli dicséret”-nél a himnusz, az antifóna, a responsorium és a versiculus azonos,³⁰ de az itteni ima és a benedicamus a korábbi kiadásban a csütörtöki napnál szerepel.³¹ A „Keddre való reggeli dicséret”-nél a hétfőivel azonos négy rész ismétlődik,³² míg az imádság a „Reggeli éneklések” csütörtöki,³³ a benedicamus pedig annak hétfői részében található.³⁴ A „Szerdára való reggeli dicséret” hat része³⁵ az 1561-ben befejezett kiadásban is szerdánál szerepel. A „Csütörtökre való reggeli dicséret” himnusza és antifónája³⁶ egyezik Huszár régebbi kiadványában található

²⁵ 17. jegyzet 361–362. l.

²⁶ 4b–5a lapokon.

²⁷ 5a lapon.

²⁸ lg, 2, 5, 6, 9.

²⁹ 35.

³⁰ 10, 11, 14, 15.

³¹ 41, 43.

³² 19, 20, 23, 24.

³³ 42.

³⁴ 18.

³⁵ 28, 29, 32, 33, 34, 36.

³⁶ 37, 38.

megfelelő szövegrésszel, de ezeken kívül csak a benedicamus található még ott meg, de a pénteki részben.³⁷ Hasonló a helyzet a „Péntekre való reggeli dicséreték”-nél, ahol ugyancsak a himnusz és az antifóna egyezik,³⁸ míg az egyik ima a másik kiadásban hétfőnél található.³⁹ A „Szombatra való reggeli dicséreték”-nél egyedül a benedicamus azonos.⁴⁰

A 39 ismétlődő részből tehát 31 az 1574. évi kiadás 61. levelén befejeződő reggeli istentiszteleti szertartások szövegében megtalálható, de csak 24 pontosan az eredeti helyén. Ez is a liturgikus szöveg rugalmas kezelését bizonyítja Huszár kezében. Nyolc további szövegrész közül négy imádság a 73.–76. levélben olvasható kilenc, különböző alkalmakra szóló imádság középen helyezkedik el a következő címekkel: „Békességért való imádság. – Az igaz hitben és isteni félelemben való épülésért. – Az úton járókért. – A mennyei harmatért.” Egy imádság⁴¹ még feltűnik a 136. levélen kezdődő „A mi üdvözítő urunk Jézus Krisztusnak ünnepére való reggeli és délelti dicséreték” között.⁴² Az utolsó három himnusz, ill. ének, amely a „Reggeli éneklések” függelékében áll, a komjáti kiadás további lapjain elszórva található.⁴³

Ezek után a 12 Kálmáncsehi-féle zsolnártól eltekintve már csak öt szövegrész későbbi előfordulásának kimutatása maradt hátra. Ezek keresése más magyar, protestáns graduálban nem bizonyult eredménytelennek. Ezek legrégebbi csoportjába tartozik a Gyulaférvártól őrzött Batthyány-kódex, amelynek szövege nyomtatásban is megjelent. Így könnyen megállapítható volt, hogy a még nem igazolt utóéletű pénteki himnusz és antifóna⁴⁴ szövege itt is megtalálható.⁴⁵ A keddi benedicamus⁴⁶ – bár kotta nélkül – fellelhető volt az 1636-ban készült és már említett Öreg graduál-ban.⁴⁷ Jogosnak tűnik a feltételezés, hogy a még hátramaradt két imádság⁴⁸ valamelyik későbbi nyomtatványban vagy kéziratban egyszer majd ugyancsak megtalálható lesz.

Visszatérve a „Reggeli éneklések” 12, a fentiek szerint kétségtelenül Kálmáncsehi Sánta Mártontól származó zsolnárfordítására, szükségesnek látszik ezek kezdeteit itt két sornyi szöveggel pontosabban is megadni, hiszen az ő irodalmi tevékenységéből eddig semmi sem volt ismeretes.

- [3.] Psalmus VI. Domine ne in furore tuo arguas me.
Uram a te haragodban ne fedj meg engemet,
és haragodnak nagyságában ne ostorozz engemet.
- [4.] Psalmus XII. [recte XIII.] Usquequo Domine oblivisceris mei in finem.
Miglen felejtess el engemet Uram vajon s mind éltigé,
miglen fedezed el éntőlem a te órcádat.
- [12.] Psalmus XLIII.
Állj bosszút érettem Uram és vedd fel ügyemet a hitetlenek ellene,
a hamis és csalárd emberektől szabadíts meg engemet.
- [13.] Psalmus LV. [recte LIV.]
Uristen, a te nevedért segíts meg engemet,
és a te igazságodért tégy ítéletet én érettem.
- [21.] Psalmus XLVII. [recte LXVII.] Deus misereatur nostri &c.
Könyörüljön mirajtunk az Uristen és áldjon meg minket,
világosítsa meg tekintetét mirajtunk és keserüljön minket.
- [22.] CIII. Psalmus. Benedic anima mea Dominum.
Áldjad én lelke az Uristent,
és én szívemnek rejteki dicsérvék az ő szent nevét.
- [30.] Psalmus XCVI. Cantate Domino canticum novum &c.
Énekeljete az Úrnak új éneket,
egész föld énekeljen mi Urunknak.

³⁷ 48.

³⁸ 49, 50.

³⁹ 17.

⁴⁰ 53.

⁴¹ 7.

⁴² 141a lapon.

⁴³ 54. – 147b, 55. – 287b, 56. – II. 3b.

⁴⁴ 44, 45.

⁴⁵ Nyelvelméltár XIV. Bp. 1890. 187–188., 222.

⁴⁶ 27.

⁴⁷ 13. jegyzet 236. [recte 226.]

⁴⁸ 26, 52.

- [31.] Psalmus CXIII.
Dicsérvjétek Istennek szolgálai uratokat,
dicsérvjétek az Úrnak nevét.
- [39.] Psalmus CXLVI. Lauda anima mea Dominum.
Dicsérvjed én lelkem az Úristent,
dicsérvem az Urat amiglen leszec.
- [40.] Psalmus CXLVII. Laudate Dominum quoniam bonus &c.
Dicsérvjed az Urat, mert őneki énekelnünk igen jó,
az ő dicsérveti igen szép és igen kedves.
- [46.] Psalmus XXXIII. Exultate justi in Domino &c.
Örvjétek igazak az Úristenben,
mert ékességtekre vagy on az ő dicsérveti.
- [51.] Psalmus XXXIII. Benedicam Dominum in omni tempore &c.
Áldom az Úristent minden időben,
az ő dicsérvete soha ki nem szakad az én számból.

Korai lenne azonban annak feltételezése, hogy most 12 eddig teljesen ismeretlen, viszonylag korai zsolttárvfordítás került napfényre. Köztudott, hogy a XVI. századi magyar vallásos irodalom jelentős része névtelenül maradt fenn. Áll ez különösen a fordításokra, mint jelen esetben is. Ezért szükséges volt e zsolttárvokat a fentiekben említett kéziratos graduálokban is visszakeresni. Elsőként két ilyennek az összevetésére került sor. Az egyik a már idézett és nyomtatásban is publikált Batthyány-kódex,⁴⁹ a másik az Országos Széchényi Könyvtárban őrvött ún. Eperjesi Gradual.⁵⁰ Az eredmény az elsőben tíz, a másodikban négy Kálmáncsehi-féle zsolttárvfordítást lehetett találni, természetesen minden esetben a fordító nevének feltüntetése nélkül. Ez egyben igazolta Czeglédy feltételezését, aki a graduálok hatalmas anonim szöveganyagában Kálmáncsehi fordításokat sejtett.⁵¹

Az így azonosított zsolttárvfordítások a „Reggeli éneklések”-ben elfoglalt sorrendjük szerint a Batthyány-kódexben, annak nyomtatott szövegkiadásában és az Eperjesi Gradual kéziratos lap-számozása szerint az alábbi helyen található:

	Batthyány-kódex	Szövegkiadás	Eperjesi Gradual
[3.]	213–215. l.	226. l.	257–258. l.
[4.]	219–220. l.	229. l.	
[12.]	245–248. l.	238. l.	224. l.
[13.]	259–260. l.	243–244. l.	243–244. l.
[21.]	266–267. l.	246. l.	
[22.]	288–291. l.	254–256. l.	
[30.]	281–282. l.	251–252. l.	
[31.]	297–298. l.	258. l.	
[46.]	236–239. l.	235–236. l.	514–516. l.
[51.]	236–237. l.	236–237. l.	

Reálisnak tűnik a feltevés, hogy a még hiányzó két Kálmáncsehi-féle zsolttárvfordítás⁵² más forrásból, elsősorban kéziratos graduálból, majd kimutatható lesz.

c, b–c, b

Psalmus CXLVI. Lauda anima mea Dominum.

Dicsérvjed én lelköm az Úristent:
dicsérvem az Urat amiglen leszec.
Ne akariatoc bizni az feiedelmekben:
embereknek fiaiban kikben nintsen az iduösség.

⁴⁹ 45. jegyzet.

⁵⁰ Kézirattár Fol. Hung. 2153.

⁵¹ 17. jegyzet 362. l.

⁵² 39, 40.

Ki mulic es vilagbol es bé tér az földbe:
azon napon el veszne minden ő gondolati.
Bodog a kinec ő segeitsége Iacobnac Istene:
remensége neki ő vraban Istenében.
Ki teremté me(n)nyet es ez földet:
tengert es mind az benne valokat.
Ki meg áll ő beszedeiben mind öröcké:
ki az nyomorusagual illetöket meg bosszullya, eledelt ád az ehezökne.
Az Vr meg szabadítja az foglyokat:
az Vr vilagoseitya meg az vakokat.
Az Vr fel emeli az el esteket:
az Vr szereti az igazakat.
Az Vr meg örzi az iöueüenyeket:
az áruát es özugyet[!] hozzá fogadgya, es az bünösökne vtait el veszti.
Vralkodic ó Sion mind öröcké az te Vrad es Istened:
mind nemzetségről nemzetségre.
Diczöse &c.

c, b-d, b

Psalmus CXLVII. Laudate Dominum quoniam bonus &c.

Diczeriétéc az Vrat mert öneki enekeinünc igen io:
az ő diczereti igen szép es igen kedues.
Az Vr fel éppíti Ierusalemet:
öszue gyöyti Israelne szellembudosot fiait.
Az meg sebhétöt szüöeket meg oruosollya:
es az ő töredelmességedet be kötözi.
Ki meg szamlallya az czillagoknac sokságát:
es neuken elő hija öket.
Nagy az mi Vranc es igen nag(y) az ő hatalmassaga:
bölcsegenec semmi szama nintsen.
Az Vr hozzá fogadgya a szelideket:
es földig el gyalazza az bünösöket.
Valtozlag enekellyetec az Vrnac:
diczeriétéc ötet hegedöuel.
A ki be fedezi fölyhöckel az egeket:
es essöt készít ez földne.
A ki szenát teremt az hegyekbe(n):
es füuet emberekne szolgálattara.
A ki meg adgya barmoknac eledeleket:
es holloknac fiainac kic ő hozzá kialtnac.
A lonac ereiében semmi kedue nintsen:
sem az louagnac öltözetiben kedueskedic.
Io kedue az Vrnac ötet félökön:
es azokon kic remenlene irgalmassagaban.
Diczőség &c.

Természetesen a szöveg a kéziratos, későbbi másolatokban nem ritkán eltérést mutat a most előkerült, nyomtatott kiadványban találhatótól. Ez nem csak helyesírási különbséget, helyenként szócserét és némi szómódosítást jelent, mert akadnak lényegesebbek is. Ezek közül álljon itt néhány mutatóban:

- [3.] 7. szakasz 1. sora a Batthyány-kódexben: „Veszekedem fohászzkodásaimban éjjel és nappal . . .” – Az „éjjel és nappal” szavak hiányoznak a nyomtatott kiadásban.
[22.] 12. szakasz 1. sora a Batthyány-kódexben: „Mely igen eltávozott a naptámadat nap az enyészettől.” – Az 1561. évi kiadásban a sor végén „napesettől” áll.

- [30.] 1. szakasz 2. sora a Batthyány-kódexben „Mind az egész föld” szavakkal kezdődik, míg a nyomtatásban csak „Egész föld”-del. Ezzel szemben a 7. szakasz 2. sorának a kezdete az 1561. évi kiadásban bővebb: „Utat adjatok”, ezzel szemben a Batthyány-kódexben csak „Adjatok”.
- [31.] Ebben a zsolttárban tapasztalható a legjelentősebb eltérés a két szöveg között. A 3. szakasz teljes szövege hiányzik a „Reggeli éneklés”-ből: „Nap támadásától fogva napnyugtáig dicséretes az ő neve.” Az utolsó, 9. szakasz szövege a Batthyány-kódexben: „Ki a magtalanat teszi gyümölcsössé, és fiaian örvendező anyává”. Ezzel szemben a nyomtatásban a következő szöveg olvasható: „Ki házhoz szerzi a meddőt, fiaian örvendezik anyja lévén.”
- [46.] A 19. szakasz 2. sorának kezdete a Batthyány-kódexben „És a megszorodott szíveket üdvözíti”, míg ugyanez a nyomtatásban: „És az elnyavalyodott szívünket üdvözíti.”

A fentiekből kiviláglik, hogy Kálmáncsehi zsolttárfordításait viszonylag széles körben és sok-sok évtizeden át használták. A szövegben mutatkozó eltérések is arra utalnak, hogy több, nyilván kézíratos formában készült közvetítő-gyűjteményen át jutottak el ezek a most kimutatott másolatukig. Bár mind a két kézíratos graduál később jelent meg, mint a komjáti 1574. évi kiadás,⁵³ ezeket a Kálmáncsehi-féle szövegeket onnan nem meríthették, hiszen azokat Huszár tudatosan kihagyta. Elvben még szóba jöhetne a most ismertetett nyomtatott „Reggeli éneklések” is, bár ez közvetlen forrásként – éppen a csak példálódzva felsorolt jelentős szövegeltérések miatt – aligha reális.

Érdeemes ennek kapcsán újra szemügyre venni, hogy vajon a Huszár által énekeskönyve függelékeként Debrecenben 1561-ben kinyomtatott „Reggeli éneklések” azonosak-e az Ujfalvi által leírt Kálmáncsehi-féle kiadással? Ujfalvi közlését időrendben adta. A Kálmáncsehi-féle kiadványról írt sorai az 1554-ben Kolozsvárott nyomtatott Tinódi-féle „Cronica”⁵⁴ és az 1560-ben készült Huszár-féle énekeskönyv⁵⁵ leírása között foglal helyet.⁵⁶ Ujfalvi pontos leírása kétségtelenné teszi, hogy a mű maga azonos a most előkerült szöveggel, az azonban már nem világos, hogy miért tette ezt az évszám közlése nélkül Huszár 1560. évi kiadása elé, amikor a „Reggeli éneklések” éppen annak függelékeként jelentek meg 1561. évszámú zárósorral.

Magyarázatként elképzelhető, hogy Ujfalvi nem ismerte fel az 1560 elején megkezdett, de csak 1561-ben befejezett nyomtatvány két része közötti összefüggést, ezért mint két önálló kiadványt kezelte és ismertette. Ennek azonban bizonyos körülmények ellenemondani látszanak. Ha Ujfalvi valóban ennek a Huszár-féle nyomtatványnak alapján írta le a „Reggeli éneklések”-et, úgy miért nem adta meg a kolofonban levő 1561. évszámot? Bibliográfiai gyakorlatára a tíz énekeskönyv leírása⁵⁷ sajnos nem nyújt biztonságos alapot, mégis bizonyos következtetések levonására azért lehetőséget ad. Így Gálszécsi 1536. évi krakkói kiadásánál a megjelenés helyét és évét csakis a ma már nem ismert kolofonból vehette, hiszen a fennmaradt címlapon ezek közül az adatok közül egyik sem szerepel.⁵⁸ Ugyanígy az 1593. évi bártfai kiadás⁵⁹ évszáma, amiről Ujfalvi ír, sem található a címlapon, annak a ma hiányzó kolofonban kellett lennie. Tehát Ujfalvi, aki az ajánlások végén olvasható datálási helyét és idejét következetesen figyelmen kívül hagyta, amint ezt Botta István észrevette,⁶⁰ a hiányzó impresszumatatok kiegészítése végett ezzel szemben a kolofont úgy látszik számításba vette.

Az eddigi összes szakíró arra a következtetésre jutott, hogy a Kálmáncsehi-féle mű még az ő életében látott napvilágot. Czeglédy Sándor – éppen Ujfalvi időrendbeli közlése alapján – 1554 és Kálmáncsehinek 1557-ben bekövetkezett halála közé helyezte a nyomtatvány megjelenési idejét.⁶¹ Varjas Béla 1550 körülre datálta,⁶² míg Schulek Tibor még korábbra, 1542–1546 tájára helyezte.⁶³

Valamennyien Kálmáncsehi életrajzi adataiból indultak ki, hiszen Ujfalvi leírása alapján joggal tartották őt az egész „Reggeli éneklések” fordítójának és összeállítójának. A most napvilágra került nyomtatvány címsorai, amint erről már a fentiekben szó esett, ezt nem erősítették meg. Sőt szinte azt

⁵³ MKsz 1961. 261. CZEGLÉDY Sándor.

⁵⁴ RMNy 109.

⁵⁵ RMNy 160.

⁵⁶ 1. jegyzet.

⁵⁷ 1. jegyzet.

⁵⁸ RMNy 18.

⁵⁹ RMNy 713.

⁶⁰ Szíves személyes közlése.

⁶¹ 17. jegyzet 362. l.

⁶² 2. jegyzet 340. l.

⁶³ 11. jegyzet és ItK 1957. 373–374. l.

bizonyítják, hogy egyedül a zoltárok fordítása származott Kálmáncsehitől, de a többi részé nem. Ez a körülmény azután lényegesen módosíthatja a korábbi feltételezéseket. Hiszen Schulek pl. éppen abból indult ki, hogy ennek a liturgikus összeállításnak Kálmáncsehi viszonylag korai korszakában kellett keletkeznie, amikor egyrészt a „Reggeli éneklések”-hez igénybe vehette a gyulafehérvári káptalani iskola diákjait, másrészt még nem jutott el ekkor későbbi életszakasza viszonylagosan liturgiaellenes álláspontjára.⁶⁴

Miután most már nem kell a „Reggeli éneklések” egészét Kálmáncsehi személyéhez és életútjához kapcsolni, a kis munka keletkezését más módon is magyarázni lehet. Czeglédy meggyőző fejtegetése alapján⁶⁵ elképzelhető, hogy az ötvenes évek végén Debrecenben reális igény állt fenn a magyar nyelvű szertartások írásba foglalására és nyomtatott formában történő közzéadására. Ehhez felhasználhatták a „lelki éneklések” (hímnuszok, antifónák, responsoriumok, versiculusok és benedicamusok) már korábban lefordított és használt szövegét. Gondolni lehet itt pl. Székely István hímnuszaira,⁶⁶ amelyekre Klaniczay Tibor hívta fel a figyelmet,⁶⁷ vagy Szegedi Lajos antifónáira, amelyeket Czeglédy Sándor sejt a Spáczay-graduál-ban.⁶⁸ A zoltárokat pedig a Debrecenben 1551–1554 között plébánosként, majd 1556 elejétől 1557 decemberében bekövetkezett haláláig püspökként tevékenykedett⁶⁹ Kálmáncsehi fordításában emelhetjük be ebbe az összeállításba. Ezeket ő akár élete utolsó éveiben is írhatta, hiszen ekkori liturgiaellenessége semmiféleképpen sem érinthette a zoltárok megbecsülését és használatát.

Bár nem kell, sőt nem is lehet feltételezni, hogy Ujfalvi a többi, évszámmal ellátott kiadvány leírása közé a datálatlan „Reggeli éneklések”-et a mai igényességen alapuló pontossággal akarta vagy tudta volna elhelyezni, mégsem zárható ki, hogy e kiadvány valóban ekkortájt jelent meg nyomtatásban. Míg Schulek⁷⁰ és Varjas⁷¹ a megjelentetés fentebb említett korai datálásának kényszere miatt természetesen csak Krakkóra gondolhattak a nyomtatás helyéül, későbbi keletkezés esetén mód van arra, hogy ez nemcsak ez a külföldi város, hanem az erdélyi Kolozsvár is lehessen. Az ottani Hoffgreff-féle nyomda 1554 után és 1560 előtt rendelkezett öntött kottajelekkel, amelyekkel a nevezetes Hoffgreff-énekeskönyvet is előállították.⁷² Így nem zárható ki, hogy a „Reggeli éneklések” első kiadásának megjelentetésére a 16. század ötvenes éveinek második felében sor került, és a nyomtatás esetleg a kolozsvári Hoffgreff-féle műhelyben történt. A kolozsvári megjelentetés lehetőségét csökkentheti, ill. annak időhatárait esetleg szűkíti az a körülmény, hogy 1556 tavaszától Kálmáncsehi heves vitában állott az akkor Kolozsvárott még evangélikus álláspontot képviselő Heltai Gáspárral és Dávid Ferencsel.⁷³

Mikor Huszár Gál az 1560 március elején Óvárrott megkezdett énekeskönyvét kassai megpróbáltatásai után 1561-ben Debrecenben befejezni akarta, nyilván találkozott ott a fentiekben körvonalazott helyi igényekkel, sőt magával az összeállított „Reggeli éneklések”-kel is. Mint frissen érkezett „száműzött”⁷⁴ nyilván igyekezett befogadónak kedvében járni, ill. a helyi igényt e liturgikus könyvecske kinyomtatásával kielégíteni. Ezért készíthette el azt első énekeskönyvéhez függelékként.

Az akárcsak néhány évvel korábbi nyomtatott megjelentetés még önmagában nem teszi lehetővé, ill. értelmetlenné az újabb kiadást. Az akkori átlagos példányszám nem igen haladta meg az egy-kétszázat, így utánnyomásukra hamarosan szükség lehetett. Nem kell messze menni, hogy ehhez példát lehessen találni. A most előkerült Huszár-féle énekeskönyv bizonyosan Debrecenben készült el 1561 első felében. Ennek ellenére 1563-ban ugyanebben a városban újra kinyomtatták az előkerült töredékek alapján teljesen, de nagy valószínűség szerint zömmel azonos szövegű énekeskönyvet.⁷⁵ Hogy Huszár 1561-ben Debrecenben a „Reggeli éneklések” kinyomtatásához vajon kézirásos gyűjteményt, vagy esetleg egy már korábban megjelent, de időközben már elfogyott nyomtatott kiadás egy példányát használta, az a mai ismeretek mellett biztonságosan és egyértelműen nem dönthető el. Mindkettőre van lehetőség, de egyikre sincs döntő bizonyíték.

⁶⁴ 11. jegyzet 351. l.

⁶⁵ 17. jegyzet 360–367. l.

⁶⁶ RMNy 26.

⁶⁷ ItK 1958. 166. l.

⁶⁸ 25. jegyzet.

⁶⁹ RÉVÉSZ Imre: Magyar református egyháztörténet I. Debrecen 1938. 105.

⁷⁰ 63. jegyzet.

⁷¹ 16. jegyzet.

⁷² VARJAS Béla kísérőtanulmánya 19. l. Heltai Gáspár „Cancionale”-jának hasonmás kiadásához.

Bp. 1962.

⁷³ 69. jegyzet.

⁷⁴ RMNy 181.

⁷⁵ RMNy 178.

ZENEKLESEK

HAlakat adunc teneked min-
Jenható Vrsten, hogy az te
iuhaidat postorid által az te
aklodba behozrad, es ekkoraig ö-
ket szent igeduel legeltetted, es mi-
den ves. de lértől meg oralmazrad.
Könyörgünc teneked es kerünc te
gedés, hogy az te Anya szent gyházad
nac érdrelé tamasit meg erössitied
es soc rólait meg építsed. Adgy
mi közikbe igaz es bölcz tanítókat,
es a kik kördtűnc vadnac, azokat
szétlekdüel igazgassad, rételgés-
től oralmazrad, szent igednec valla
sában erössített es batorítsad. Ta
massz minkünc igaz es ketesben,
bölcs es szerésses tiedelmeket, es a
kik vadnac azoknac fiueket az te
c 4 kezidüelbi-

REGVELI

Biriad, es az te szentgyházadnac
megmaradáara es oralmára igaz-
gassad. Tarts meg kördtűnc az
bölcs tanáczokat, es a szegny meg
nyomorodot kölszignec áld meg
keze munkaiokat, reitessied iosa-
gokat, hogy mindeneknec czendés
leleckel meg adhaszác az ő adossá-
gokat. Az mi &c.

MASIMADSSAG

KEgyelmes mindenható Vrste
ten, hálakat adunc te felszéd
nec, hogy az te szent fiadot cret-
tűnc ez vilagra boczattad es az mi
teffünkbe fel ördztetted. Hogy
minket haragnac fiait, kegyelem-
nec fiaiva tenne, czeretűnc kezes
lenné,

REGVELI

sége, nintsen oalmazoia nintsen
seicdelmè.

Hogy meg esmerhesse Christu-
nac egyhaza, hogy ezac te vagy ne
ki kegyelmes Istene, es minden ár-
uaknac kegyes taplaloia.

Diczerettel Atya mindenható
Isten, es az te bent fiad veled egye-
remben, a bent Lelec Vr Isten örök
kőn öröcké.

FINIS.

Anno Dominj
M. D. LXI;

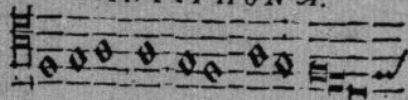

REGVELI

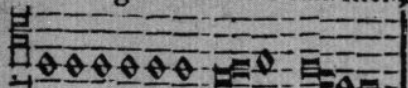
az mi Vrunc, mi egyyeten egyér-
demunc.

Diczőség neked bent Atyanc,
diczőség te bent fiadnac, a bent Le-
lec Vr Istenuel, ki vralkodol örök-
ke, Amen.

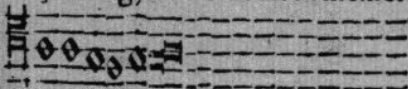
ANTIPHONA.

Ha te meg nem tartasi Vram Isten,

hijaba vigyaznac az mi femein.

Psalms.

PSAL.

Zárósr és antiphona

E N X L E S E C

Tauozzatoc elentőlem ti minyaian kic czelekedtéc az havifagot: mert imé az Vr meg halgata liralmimnac befédét.

Meg halgata az Vr az en könyörgésemet: es imadkozasomat c-leibe viué.

El fegyenüllyenc es igen meghaborodgyanac mind az en ellenségim: meg fegyenüllyenc es villsa rérienc igen hamarlagual. Diczőség &c.

P S A L M V S XII.

Psalmus Domini obtulisti eis mei in sinem.

MIGLEN felejtefele engemet Vr am, vallyons mind éltigé: miglén földözöd el en tőlcma z te ortzadat. a 3 Miglen

R É G V E L I

Miglen forgatoc tanaczokat az en elcemben es miglen győrti bituemet ez munka: es miglen hatalmazic raytam az en ellenségem?

Tckents ream Vr am es legelly meg engemet: vilagosíts meg fémeimet kogy ne alugyam be az halalba.

Se mondhasza az en ellenségem, imé el hatalmazám ő rayra: mert ha meg tanorodom őruendezni kezdnee a kic égemet haborgatnac

Imén az te io voltodhoz tanafskodom: őruendez az en síű az te idűztitédnec el közeletéfcere: neked eneket módoc mikor meg segeitendéfe engemet.

Diczőség &c.

RE.

E N E K L E S E C

Bossur áll ercsem ellenfegimér:
az te igallagodual ronts elöket.

Ackoron nagy örömucláldo-
zom en teneked: es hálakot adoc
az te neuednecio volkarol.

Mert minden nyomorufagbol
meg szabaditottal engemet: es az
en ellenfegimet meg vtalta az en
semem.

Diczdőfég&c.

R E S P O N S O R I U M.

Gyogyíts meg miker Vr Isté. Mert
vétkeztruc elléed. Kerünec teged vr

R É G V E L I

Isten irgalmaz minekúnc Mert zc.
Diczdőfég Aryanac es fiunac es fter
Lelec Istenec.

Gyogyíts meg &c.

Versiculus

Mi fegetfegünc vagy te Vr Ist-

ten: ne hadgy el minket.

Meg ne vtaly minket az mi vét-
künkert: mi iduözitő Istenünc.

I M A D S A G. Ó R Ó C

Responsorium és versiculus

ENEKLESEC

VRNAC vég vaczoraiára, és ő
aldozatjára, Kereszten né-
pec mennyetec, hogy erős le-
gyen hitetec.

Kincc ő benteleges teste, magas
Keresztfan épédè, rósa finyó bent
véreuel szabadita bűneinkből.

Az vérékédő Angyaltól, es ke-
gyetlen sarahotól, veres tengert
altal menuen, oltalmazá kegyel-
messen.

Obizony méltó áldozat, ki által
pokol tőretéc, elveszett nép baba-
dula, őrdé életre indula.

Már mi iuralmunc az Christus;
kincc halála foganatos, ő bent A-
ryanál erdemcs, mindenkoron kel-
lemetes.

Tegedet

REGVELI

Tegedet kerűnc Vr lsten, ez id-
uőslég nec, idejen te népedet oltal-
mazad, malastoddal batorítad.

Niladnelkül mi el vesűnc, es
femmiort nem tetűnc, bűnben i-
gen el aradtunc, őrdög miat cza-
larkoztunc.

Boczađ meg mi bűneinket, en
gebtellyed bűneinket, hogy teged
minden időben, diczerhetűnc di-
cűdségben:

Dicűdség legyen Atyanac, es
eggyetlen egy fia nac, ezek nec aian
dekanac, az dicű ő bent haromsag-
nac.

AZ ANNYASZ ENTEGY-
baznac sirsimas panal'olkodasa a Chri-
stushoz, az ő ellenfezinec
ellene.

O MINT